

ESÂSÜ't-TAKDÎS

(أساس التقديس)

Fahreddin er-Râzî'nin

(ö. 606/1209)

Allah'ın sıfatlarıyla ilgili
müteşâbih lafızlarla

bunların te'vilini konu edinen eseri.

Kaynakların çoğunda *Esâsü't-takdîs*, bazılarında ise *Te'sisü't-takdîs* (mese-lâ bk. *Keşfü'z-zunûn*, I, 333) adıyla kaydedilmektedir. Eserde, kelâm literatüründe "haberî sıfatlar" diye ele alınan ve naslarda sabit olmakla birlikte zâhirî mâ-naları itibarıyla Allah'a nisbet edilmeleri mümkün görülme-yen bazı kavramların nasıl anlaşılması gerektiği hususundaki kelâmî tartışmalar ayrıntılı bir şekilde incelenir. Kitabın Eyyûbî Hükümdarı I. el-Melikü'l-Âdil Seyfeddin'e ithaf edildiği mukaddimede yer alan ifadelerden anlaşılacaktır.

Düzenli bir iç sistemi bulunmayan *Esâ-sü't-takdîs*, "kısım" başlığını taşıyan dört ana bölümle bunların "fasıl" olarak adlandırılan çeşitli alt başlıklarından oluşmaktadır. Birinci bölüm, Allah'ın cisimlere ait özellikleri taşımak ve bir mekân-da bulunmak gibi O'nun aşkınlığı ve yetkinliğiyle çelişen bütün hususlardan ten-zih edilmesine ve bununla ilgili delillere ayrılmıştır. Burada tenzihle ilgili meselelere, "duyulara konu teşkil etmeyen varlık" hakkındaki açıklamalarla başlan-makta, önce Allah'ı duyu organlarıyla id-rak etmeye kalkışmanın yanlışlığı anla-tılmakta, daha sonra yaratanın yaratıl-mışlara benzetilmesi (teşbîh) veya O'nun cisme büründürülmesi (tecsîm) fikrini insan zihninden uzaklaştıracak akli açıklamalara geçilmektedir. Eserde, okuyucu-yu zihnen konuya hazırlayan bu ön bil-gilerden sonra Allah'ın yetkinlikten uzak bulunan cismiyet, mekân ve yön (hay-yiz, cihet) gibi kavramlardan münezze-h olduğunu belirten naklî deliller serde-dilmektedir. Konuyla ilgili akli delillerin incelenmesi sırasında bu hususta ileri sürülen bütün antropomorfik yaklaşımlar eleştirilerek şiddetle reddedilmek-tedir.

İkinci bölüm müteşâbih sıfat grubu-nun te'viline ayrılmıştır. Önce konuyla ilgili naslara genel bir bakış yapan mü-ellif âyet ve hadislerde yer alan "süret, nefis, nur, hicâb, kurb, mecî, nüzûl, vech, ayn, yed" gibi otuz civarında haberî sı-fatı alt başlıklar halinde ayrı ayrı ele alıp

değerlendirmiş, bu sıfatların, İslâm aka-idinin genel prensipleriyle Arapça'nın dil ve edebiyat özellikleri göz önünde bulundurularak taşıyabilecekleri mecazi mâ-nalarını tesbit etmiştir.

Üçüncü bölümde, akıl ile naklin çeliş-meyeceğini savunarak müteşâbihatın te'-viline karşı çıkan Selef'in görüş ve delil-leri incelenmektedir. Akıl ile nakildeki zâhirî mânaların bazı hallerde çelişebi-leceğini prensip olarak kabul eden, bu-nun fiilen gerçekleşmesi durumunda da naklin akıl istikametinde yoruma tâbi tutulması gerektiğini ileri süren Râzî, Selef'in bu konuda takip ettiği katı "te-vakkuf" metodunu eleştirmiştir.

Dördüncü bölüm değişik bazı konula-ra ayrılmıştır. Bu bölümün birinci faslında, müteşâbihatın yeterince açıklanma-sı halinde bunun İslâm'ın temel akaid konuları hakkında özellikle avam üze-rinde meydana getirebileceği olumsuz tesirlere temas edilir. İkinci faslında, mü-teşâbih naslarla ilgili olarak ileri sürülen bütün aşırı görüş ve yorumların sonu-çta sahiplerini teşbîh ve tecsîm akidesi-ne götürceği, kendilerinin aslında böyle bir inancı benimsemedikleri iddiasının ise icraatları karşısında hiçbir değer taşıma-yacağı anlatılır. Son faslında ise Allah'ı ci-sim kabul eden, O'na yön ve mekân izâ-fe edenlerin tekfir edilip edilmeyeceği konusundaki görüşlere yer verilir.

İslâm akaidinin önemli konularından birini teşkil eden haberî sıfatların yoru-mu hususunda muhafazakâr âlimlerle kelâmcılara ait iki farklı görüşü itidal çerçevesinde değerlendirmeye çalışan, ancak zât-ı ilâhiyyeyi tenzih etme, dola-yısıyla te'vili benimseme görüşüne ağır-lık veren *Esâsü't-takdîs*'in, İbn Huzey-me'nin teşbîh ve tecsîm anlayışına ze-min hazırlayacak bir muhtevaya sahip bulunan *Kitâbü't-Tevhîd*'ine reddiye

olarak kaleme alındığı söylenebilir (krş. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ, s. 259). Akaid ala-nında akla başvurulmasını ve gerektiğin-de te'vile gidilmesini benimseyen kelâm metoduna yönelik sert eleştirileriyle ta-nınan ve birçok eserinde haberî sıfatlar konusunu işleyen İbn Teymiyye'nin *Esâ-sü't-takdîs*'e, *Tahlişü't-takdîs fi te'si-si't-takdîs* adıyla bir reddiye yazdığı bi-linmektedir (İbn Teymiyye, *Der'ü te'âru-zi'l-âkl ve'n-naql*, IV, 218). Bu reddiye İbn Teymiyye'nin bazı eserlerinde *Nağ-zü't-te'sis* olarak da anılmaktadır (*Mec-mû'u fetâvâ*, XXXVII, 509). Muhammed es-Seyyid el-Celyend söz konusu eserin bir nüshasına işaret eder (*el-İmâm İbn Teymiyye ve mevkiühâ min każıyyeti't-te'vîl*, s. 284; krş. İA, V/2, s. 828). *Tahli-şü't-takdîs*'in, İbn Kayyim el-Cevziyye tarafından *Kitâbü Telbîsü'l-Cehmiyye fi te'sisi bida'ihimi'l-kelâmiyye* adıyla kaydedilen (*Esmâ'ü mü'ellefâti Şey-hi'l-İslâm İbn Teymiyye*, s. 19) eser olma-sı kuvvetle muhtemeldir (krş. İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, XVII, 450).

Süleymaniye (Hekimoğlu, nr. 821), Mil-let (Feyzullah Efendi, nr. 1106), Topkapı Sarayı Müzesi (III. Ahmed, nr. 1865) ve Köprülü (Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 796) kü-tüphanelerinde *Te'sisü't-takdîs* adıyla kayıtlı dört nüshasının bulunduğu tes-bit edilen eser, ilk defa *Esâsü't-takdîs fi 'ilmi'l-kelâm* adıyla ve Abdurrahman-ı Câmî'nin *ed-Düretü'l-fâhire*'siyle bir-likte yayımlanmıştır (Kahire 1354/1935). Eserin daha sonra Ahmed Hicâzî es-Sek-kâ tarafından dikkatsiz bir neşri de ya-pılmıştır (Kahire 1406/1986). Ahmed Hi-câzî bu neşrin sonuna, eser hakkındaki bazı değerlendirmelerinden başka özel-likle yahudi literatürü ile mukayeseler yaparak te'vil konusunu işleyen "Ka-ziyyetü'l-kitâb" adlı bir araştırmasını da eklemiştir (s. 259-305).



Esâsü't-takdîs'in
zahriyisiyle
ilk sayfası
(Süleymaniye Ktp.,
Hekimoğlu
Ali Paşa,
nr. 821)

BİBLİYOGRAFYA:

Fahreddin er-Râzî, *Esâsü't-takdîs* (nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ), Kahire 1406/1986; a.mlf., *el-Mebâhişü'l-meşrikiyye* (nşr. M. el-Mu'tasimillâh el-Bağdâdî), Beyrut 1410/1990, nâşirin mukaddimesi, I, 42, 65, 68; a.mlf., *el-Mefâlibü'l-âliye* (nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ), Beyrut 1407/1987, nâşirin mukaddimesi, I, 14; İbn Teymiyye, *Der'ü te'âruzî'l-âkl ve'n-naql* (nşr. M. Reşâd Sâlim), [Riyad] ts. (Dârü'l-Künûzî'l-edebîyye), IV, 218; a.mlf., *Mecmû'u fetâvâ*, V, 23; VI, 289; XVII, 450; XXXVII, 509; a.mlf., *Mecmû'atü'r-resâ'ilü'l-kübâ*, Kahire 1323, I, 426; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Esmâ'ü mü'ellefâti Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye* (nşr. Selâhaddin el-Müneccid), Beyrut 1403/1983, s. 19; *Keşfü'z-zunûn*, I, 333; *İzâhu'l-meknûn*, I, 204; *Serkûs*, *Mu'cem*, I, 916; Brockelmann, *GAL*, I, 668; *Suppl.*, I, 923; Fathalla Kholeif, *A Study on Fakhr al-Din al-Râzî and His Controversies in Transoxiana*, Beyrut 1966, s. 190; Muhammed es-Seyyid el-Celyend, *el-İmâm İbn Teymiyye ve mevâkıfihü min każıyyeti'l-te'vîl*, Kahire 1393/1973, s. 274-275, 284; Muhsin Abdülhamîd, *er-Râzî müfesssire*, Bağdad 1394/1974, s. 37, 39, 45; Ahmed Hicâzî es-Sekkâ, "Każıyyetü'l-kitâb", *Esâsü't-takdîs* ekinde, Kahire 1406/1986, s. 259-305; M. Saghir Hasan Ma'sûmî, "İmâm Fakhr al-Din al-Râzî and His Critics", *IS*, VI/4 (1967), s. 371; Moh. Ben Cheneb, "İbn Teymiyye", *İA*, V/2, s. 828; G. C. Anawati, "Fakhr al-Din al-Râzî", *EI*² (İng.), II, 753.



METİN YURDAGÜR

ESÂTİR

(الأساطير)

Uydurulmuş sözler,
hurafeler anlamında
Kur'an-ı Kerim'de
yer alan bir tabir.

"Yazı yazmak" mânasındaki *satr* kökünden türeyen *ustûre* kelimesinin çoğulu olan *esâtîr* "gerçeğe uymayan düzensiz, asılsız ve boş sözler" demektir. Esâtîrin Yunanca, Ârâmice veya Süryânice'de "tarih" anlamına gelen *historia* ve storiadan Arapçalaşmış *istâr* veya *istârenin* çoğul şekli olduğunu kabul edenler de vardır. Ancak Câhiliye dönemi şiirlerinde *satr* kökünün kullanıldığı da bilinmektedir.

Esâtîr Kur'an-ı Kerim'de "ilkel topluluklar" veya "geçmiş milletler" anlamına gelen *evvelîn* kelimesiyle birlikte *esâtîrü'l-evvelîn* şeklinde dokuz yerde geçmektedir (bk. M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "esâtîr" md.). Bu âyetlerden anlaşıldığına göre Kur'an'ı Hz. Peygamber'in uydurduğunu, bu konuda başkalarının da kendisine yardım ettiğini öne süren inkârcılar çok defa Kur'an'ın tamamına, bazan da insanların âhirette diriltilecekleri haberine "eskilerin efsaneleri" na-

zaryla bakmışlardır. Bu şekilde düşünenlerin hakikati anlamaları için gerekli açıklamalar yapılmış, Kur'an-ı Kerim'i yeryüzüne ve göklere ait bütün sırları bilen Allah'ın indirdiği anlatılarak iddia sahipleri onun muhtevasını incelemeye davet edilmiş; böylece insan ve kâinat hakkında kapsadığı bilgilerin efsane olmadığı, yerin, yeryüzündeki bütün varlıkların, göklerin ve büyük arşın rabbi olan Allah'ın ölüleri kolaylıkla diriltebileceği gerçeğini görmeleri istenmiştir (el-Mü'minün 23/81-89; el-Furkân 25/5-6). Yine ilgili âyetlerden anlaşıldığına göre inkârcılar, diledikleri takdirde kendilerinin de Kur'an âyetlerine benzer sözler söyleyebileceklerini ileri sürdükleri halde bu iddialarını yerine getirememişler, Kur'an'ın Allah katından gelen ilâhî bir kitap olduğunun delili olmak üzere gökten başlarına taş yağdırılmasını veya azaba uğratılmalarını teklif etmişler (el-Enfâl 8/31-33), böylece tartışma kurallarına ve dolayısıyla mantık kaidelerine uymayan bir tutum sergilemişlerdir. Zira ileri sürdükleri gibi Kur'an insan sözü olsaydı ve insanlar benzeri metinler ortaya koyabilselerdi bunun ispatı iddia sahiplerinin azaba uğratılması yoluyla değil her bakımdan ona benzer bir kitap ortaya koymakla gerçekleşebilirdi. Ancak iddia sahipleri bunu yapamadıkları halde Kur'an'ın Allah kelâmı olduğuna inanmamakta direnmişlerdir. Bunun üzerinden geçmişte peygamberlerin getirdikleri ilâhî kitapları "eskilerin masalları" olarak nitelendirenlerin uğradıkları kötü âkibet kendilerine hatırlatılarak ibret almaları ve gerçeği görüp inanmaları için uyarılara devam edilmiş (en-Neml 27/68-69); ancak her türlü mucizeyi görseler bile inanmayacak olan kimselerin dünyada burunlarının sürtüleceği, âhirette de ateşin karşısında durdurulunca pişmanlık duyarak gerçekleri tasdik edecekleri anlatılmış, bu pişmanlığın fayda vermeyeceği de haber verilmiştir (el-En'am 5/25-30; en-Nahl 16/24-27; el-Ahkâf 46/17-18; el-Kalem 68/15; el-Mutaffifîn 83/13).

Kaynaklar, Kur'an hakkında esâtîrü'l-evvelîn tabirini ilk defa Nadr b. Hâris'in kullandığını kaydeder (Taberî, IX, 151-152). Rivayete göre Ebû Süfyan, Velîd b. Mugire, Ebû Cehil, Utbe b. Rebîa ve Nadr b. Hâris'ten oluşan bir grup müşrik Kur'an okumakta olan Hz. Peygamber'i gizlice dinlemeye gitmişler, eski dinî inançlar konusunda bilgi sahibi olduğu kabul edilen Nadr'a Hz. Peygamber'in ne okuduğu sorulmuş, o da, "Ne dediğini

anlayamıyorum, fakat galiba benim size dediğim gibi geçmiş milletlerin efsanelerinden bahsediyor" cevabını vermiştir (Fahreddin er-Râzî, XII, 185, 188). Öyle anlaşıyor ki ticaretle uğraşan ve bu maksatla İran, Irak gibi ülkelere giden Nadr, buralarda hristiyanların ellerinde dolaşan Kitâb-ı Mukaddes'ten haberdar olmuş, İran'ın efsanevî şahsiyetlerinden Rüstem ve İsfendiyar gibi kahramanların hikâyelerini öğrenmiş, Mekke'ye dönünce bunları çevresindekilere anlatmıştır. "İnsanlar içinde, bir bilgisi olmadığı halde Allah yolundan saptırmak ve alaya almak için boş sözleri satın alanlar vardır" (Lokmân 31/6) meâlindeki âyetin Nadr b. Hâris hakkında nâzil olduğu rivayeti onun esâtîrden haberdar olduğunu ve bu ifadeyi Kur'an için de kullandığını destekleyici mahiyettedir (Cevâd Ali, VIII, 320, 323).

Müfesssirlerin çoğu esâtîrü'l-evvelîne "önceki milletlere ait rivayetler" anlamını vermiş ve bunlara kahramanlık hikâyeleriyle tarihî kıssaların dahil olduğunu belirtmişse de esasen esâtîr daha çok putperest kavimlerin tanrılarına ilişkin efsaneleri ifade eder. Bunlar, hak dinden sapanların aslını değiştirerek ortaya koydukları bâtıl inançlar olarak da görülebilir. Esâtîr kelimesinin sözlükte "gerçeğe uygun olmayan sözler" anlamına gelmesi de bu görüşü doğrulayıcı mahiyettedir (Mustafavî, V, 130-131). Bazı şarkiyatçılar, Câhiliye dönemi Arapları'nın mitolojinin teşekkülüne uygun bir kültür ve tabiat ortamından mahrum oluşlarını, ayrıca günümüze ulaşmış mitolojilerinin bulunmayışını gerekçe göstererek İslâm öncesi dönemde dinî mitolojinin mevcut olmadığını öne sürmüşlerse de sırf bu gerekçelere dayanarak böyle bir hükme varmak oldukça zor görünmektedir. Özellikle şehirlerde yaşayan ve daha çok ticaret amaçlı seyahatler sırasında başka milletlerle münasebetler kuran Araplar'ın mitoloji geleneğinden yoksun olduğunu söylemek hem tarihî verilere hem de Kur'an'da yer alan beyanlara ters düşmektedir (Cevâd Ali, VI, 19, 30). Zira Yunan mitolojileri kadar zengin olmasa dahi Câhiliye döneminde Abûr, Gumeysâ, Süheyl ve Zühre yıldızlarıyla ilgili bazı mitlerin mevcudiyeti bildirildiği gibi Kur'an-ı Kerim'de de temas edildiği üzere (bk. M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "âlihe, şürekâ" md.leri), tanrılaştırılan putlar etrafında çeşitli mitlerin oluştuğu da bir gerçektir.

İslâm âlimleri, Kur'an'a mitolojik inançlar nazarıyla bakan veya kâinatın yara-